

Rainer Maria Rilke

Levelek I-IV.(I. 1894–1910; II. 1911–1916;
III. 1917–1922; IV. 1923–1926)

Fordította Báthori Csaba

Cédrus Művészeti Alapítvány –
Napkút Kiadó
Budapest, 2014

Buda Attila

**„NINCSTELEN VAGYOK A KORBAN,
MÉG CSAK HAZÁM SINCS”***Rainer Maria Rilke levelei*

Rainer Maria Rilke a 20. század nagy levélírói közé tartozott, akárcsak a vele egyidős Thomas Mann és a nála két évvel fiatalabb Hermann Hesse. Születési közelségük ugyan a véletlen műve, az üzenetvivő írásos kapcsolattartás kiemelkedő jelentősége életművükben azonban korántsem az. Mutatja azt a közös szándékot, amellyel részben élet-körülményeiről tudósítani, részben lelki történéseikről vallomással megajándékozni akarták a címzettet, vagy egyszerűen csak a kapcsolattartást másokkal fenntartani; azt a bizalmat, amely a postán küldött üzenet szabad célba érésére vonatkozott; és azt az óhaját, hogy a címzett megértse a szavak, sorok mögötti üzenetet, érzés- és gondolatvilágot. Mindez közvetíti azt a mindhármukban azonos elképzelést, amely a magánjellegű tudósításokat a nyilvános művek mellé helyezte.

Rilke levelei természetesen szétszóródtak a címzettekénél, akikről nem egyszer csak az ő hagyatékában fennmaradt válaszokból lehetett értesülni. Meg abból, hogy halála után folyamatosan adták ki másoknak írt leveleit. Nyomtatott életművének fontos kiegészítői ezek a címzettek által megőrzött források, amelyek a több helyen őrzött kézíratos hagyaték részeként maradtak az utókorra. És még ma sem lehet bizto-

san tudni, hogy nem kerülhet-e elő újabb és újabb, kiadatlan levélcsoport. Egységes sorozatú, a küldött és a kapott leveleket egyaránt tartalmazó kiadásuk nincs is, sok önálló kiadvány tartalmazza az egész életre kiterjedő levelezés egy-egy részét.

Vajon milyen érzés lehetett Rilke levelezőpartnerének lenni? Figyelmesen olvasva a Báthori Csaba által fordított négykötetnyi levelezést, erre a kérdésre több választ is lehet adni. Egy tárgyi-tipológiai csoportosítás alapján például meg lehet különböztetni a vallomások, a kapcsolattartó, a hivatalos levélváltásokat. Ezek néha, kellő hosszúságú terjedelem esetén, egymásba csúszhatnak. Megfigyelhető, hogy az időben egymáshoz közeli keltezésű leveleiben a különböző megszólítottaknak ugyanazt vagy ugyanazokat a témákat írta meg, néha a szavak egyezésével is. Némely levele, levélsorozata nyugtalanító és felkavaró, ezekben az érzelmi dominancia arra utal, hogy a címzettekben valamilyen menedéket keresett, elképzelése azonban szinte mindig kudarcra végződött: vagy azért, mert a levelezőtárs idővel úgy érezte, teljesíthetetlen feladatot róttak rá, vagy azért, mert Rilke rájött, soha sem fogja megtalálni azt, amit keres. Akadnak olyan levelei, amelyek világosan mutatják azt a sűrű magányt, amely körülvette, s ezek mellé tehetők azok, amelyek azt mutatják, hogyan készítette elő a terepet e magány érzékeltetésével arra, hogy hosszabb-rövidebb ideig alkotást segítő vendéglátásban részesüljön. Nyilvánvalóan az első kategória, a vallomások levelei a legfontosabbak, a címzettet nemegyszer nagyon is béklyózó tartalmukkal, hiszen a költő e tárgyú sorai, oldalai egyben önértelmezők, az élet(e) hiányainak felmutatói, ugyanakkor a lélek kiterjedésének és visszavonulásának lenyomatai is. Ezek között vannak olyanok is, amelyek szinte naplószerűen tartalmazzák a levélírás előtti hosszabb-rövidebb időszak eseményeit, utazásainak állomásait. Az ilyen beszámoló egyik jellemző témája például Lou Andreas-Saloménak írt leveleinek. Ugyancsak neki írt kapcsolattartó bizonytalanságairól is: „Hogy vadidegenekkel szemben aránylag könnyen megnyilatkozom, az sem csupán lelki záróizmaim ernyedtségére vall, mint sokáig véltem; csak *egyetlen* mondanó lakozik bennem, s vagy be kell zárkóznom (tehát hallgatnom vagy fecsegnem) – vagy meg kell nyilatkoznom, akkor azonban rögtön lelepleződik a bennem bújkáló egyetlen sivataglakó” (I/207). Egyik Rodinről tudósító levelének érdekessége, hogy az ő magányosságában a sajátjára ismert: „Mélyen magába hordozta házának sötétjét, nyugalmát és menedékét, és *ő maga* vált égbolttá fölötte, erdővé körülötte, és pusztasággá és bő folyammá, melynek hőmpölygése

örök. Ó, micsoda nagy magányos ez az aggastyán, aki – önmagába merülve – oly rendíthetetlenül áll dús életnedveivel, mint egy öreg fa az őszben” (I/190–191).

Érdekes és tanulságos a levelekben végigkövetni Rilkének az orosz kultúrához fűződő érzéseit, amelyek megjelenésében, fennmaradásában, naiv véleménnyé válásában nagy szerepe volt az előbb említett Lou Andreas-Saloménának, akit születése a cári birodalomhoz kötött. Leveleik bensőséges képét adják ismeretségüknek, a vele szemben táplált érzéseknek egészen Rilke haláláig – még halálos ágyán is őt emlegette. A régebbi századforduló nyugatja tele volt írók – Turgenyev, Tolsztoj, Dosztojevszkij – által elterjesztett megváltó(nak hitt) eszmékkel; a mögöttük képzelt érzések igazak voltak, de a hozzájuk kapcsolódó illúziók illúziók maradtak: az orosz kultúra nem volt alkalmas a nyugati civilizáció megújítására. Rilke sem élt soha tartósan Oroszországban, nem gyakorolta a nyelvet, nem élt együtt tartósan az egész társadalmat átható ortodoxiával, mindezt csak irodalmi alkotásokon és Loun keresztül, kívülállóként ismerte. Eleve volt Rilkében egy jó adag idegenség, frusztráció a nyugati civilizációval szemben, és szellemi és alkotói biztonságot keresve talált rá személyes érzelmei kísérelőjeként a kívülről látott görögkeleti istenhitre, óhitű világszemléletre. Ennek nyugati szemmel nézve extrém külső körülményei is hatással voltak rá: több levelében megírta, hogy orosz szabású ingben, mezítláb sétál, mert meditációinak külső megerősítést is kell kapniuk. 1904-ben, a japán–orosz háború elején az orosz civilizáció nehéz pillanataira gondolt. Mint Kosztolányi Dezső és sokan mások is, Rilke ugyancsak az oroszok győzelmét várta, Lounak 1904 augusztusában így írt erről: „Nem merek többet mondani Neked magamról, nem merek panaszkodni; most, amikor Oroszország egyik kintól a másikig tántorog, az én összes panaszom eltörpül, szóra sem érdemes. Ha esetleg már ott vagy hatalmas, nehéz hazádban, akkor nyilván teljesen eltölt most az orosz fájdalom és elkeseredés. Úgy szeretném, ha nekem is hazám volna ez az ország” (I/284–285).

Külön csoportot képeznek Rilke családtagjainak, anyjának, feleségének, lányának küldött levelei. Az első gyermekien távolságtartók, hiányzik belőlük a szoros családi kapcsolatokban megszokott őszinteség, a közös múlt erősítette összetartozás öröme. E hiány önmaga által értelmezett magyarázatát 1904-ben Lou Andreas-Saloménának írta meg: „Valahányszor ezt az elveszett, valótlan, semmivel össze nem függő asszonyt, aki nem képes megöregedni, látni kényszerülök, annyiszor érzem újra, hogy már gyerekként menekültem előle, és mélységesen

félek, hogy [...] még mindig nem vagyok elég messze tőle, és hogy bensőleg még mindig vannak mozdulataim, amelyek az ő megromlott gesztusainak másik felét alkotják” (I/243–244). Másfelől világítja meg azonban anya és fia kapcsolatát az a levél, amelyben Rilke az apja halála utáni nyugdíjról ír: elismeri ugyan arra anyja jogosultságát, mégis magának kéri azt, sajátos életkörülményeire utalva. Feleségének írt levelei is végigkísérték életét, házasságuk felbomlásával ismeretségük nem szakadt meg. Rilke magáról a házasság intézményéről így vélekedett: „minden közös életet csak két szomszédos magány megerősödése képes megteremteni, és hogy ellenben minden, amit odaadásnak nevezünk, lényegében árt a közös életnek: ha ugyanis az ember feladja önmagát, akkor semmivé válik, és ha két ember adja fel önmagát, hogy egymásra találjon, akkor megszűnik lábuk alatt a talaj és együtt-létük folytonos zuhanás” (I/247). Ezeket a sorokat sógorának írta 1904-ben. Ellen Keynek élete eseményeit firtató kérdőívében ugyanerről ezt jegyezte meg: „A szándék, hogy mint magányos őrizzek egy másik magányos embert, hogy növekedjék és teremtsen: a házasság nehéz kihívás, és akik komolyan veszik, kezdők, akik szenvednek és tanulnak!” (I/236) Ruth, gyermekük 1901-ben született, válásuk után anyja szülei nevelték, és családi viszonyaira jellemző, hogy Rilke anyja sokáig nem is találkozott vele személyesen. Két évvel születése után apja így írt róla: „a kisgyerekekkel való viszontlátás csak ott lehetséges, ahol – akár csak néhány napra – be tudunk illeszkedni az ő jó, nyugodt életrendjébe anélkül, hogy bármiképpen megijesztenénk vagy elidegenítenénk. Ha emlékek vagyunk számára, talán akkor ismer és kedvel majd meg a legjobban, ha úgy talál ránk, mint akik elvesztek valamikor az ő mindennapos és meghitt dolgai közt” (I/167). „A kislány először, mondanom se kell, nem ismert meg minket, de aztán megenyhült irántunk, és már a második napon teljesen természetesnek találta, hogy Clarát anyának nevezze [...] engem »ember«-nek nevez, vagy »jóember«-nek” (I/181). Szó esett róla e gyűjtemény 1925-ös keltezésű, feleségének írt utolsó levelében is: „Ruthnak egy pillanatra az a bájos ötlete támadt, hogy – mikor Ragazban voltam – hirtelen meglátogat; nem volt, gondolhatod könnyű *nemet* mondanom, végül azonban meg kellett tennem: Ragazban már vége felé járt a szezon, nem volt valami nyájas ott gubbasztani a teljesen üres szállodában, azonkívül Ruth számára mégiscsak szeretnék valóban vidám-derűs lenni, egészen *önmagam*; ezen dolgozom, és remélem, úgy alakul, hogy a nem túl távoli jövőben egyszer meghívhattam ide a gyerekeket” (IV/2264).

Nekünk, magyaroknak éles tükröt tart néhány korai levelének hazai vonatkozása. 1896. május végén, június elején, 21 éves korában Rilke Budapestre utazott távoli rokonaihoz, egyben a millenniumi kiállítás megtekintésére. Nem jött örömmel, ez beszámolóján érződik. Mégis érdemes elgondolkozni néhány benyomásán, valamint azok eredetén: „Pest nagyon világvárosi, és talán éppen ezért meglehetősen jellegtelen benyomást kelt. Tarka kavargás a széles utcákon, muzsika dől a rengeteg kávéházból, amelyek kivétel nélkül óriási ablaktámlákkal csalogatják az embert, aztán: karneválszerű nemzeti alakokat lát az ember, begombolt-fűzött, díszes öltözetben. [...] itt lárma van. Igazi hazafias lárma. Ha felcsendül a himnusz, vagy szédítő táncait húzza, a nép csárdásait nyúzza egy cigányzenekar, akkor a magyar megtüzesedik és félelmetessé válik” (I/19–20). Rilke különben egy-két hosszabb séta után, csak ücsörgött a főváros egyik elővárosi kertecskéjében, ahol rokonai laktak – és Prágába kíváncszott. (Mint Weöres Sándor, aki 1947/48 fordulóján ösztöndíjasként Rómában gubbasztott szobájában, ahelyett, hogy az Örök Várost járta volna.) Ahogy Oroszország felé rokonszenvvel, Budapest felé viszont másoktól örökölt előítélettel fordult, de a kávéházak (túlzott) bősége, a vitézkötéses felöltők, a Nyugaton ismeretlen ritmusú zene mégiscsak a tapasztalt látvány részei voltak.

Különleges, tanítói-mesteri leveleket írt Franz Xaver Kappusnak, első soraiban is azonnal messze meghaladva azt a komolyságot és bensőséges figyelmet, melyet egy távoli, ismeretlen költő rajongása általában kiválthat egy néhány évvel idősebb másik költőből. Ezek a levelek azonban a tanácsok mellett, vagy azokkal együtt a levélíróról sokkal többet elárulnak, mint amennyi talán megfogadható lett volna a tanácsokból – Kappus életútja mindenesetre ezt mutatja. Hivatalos, ügyintéző jellegű sorokat ismeretségük kezdetén kiadóinak, anyagi támogatóinak írt, akik közül néhányat egy bensőbb körbe is felvett.

A négy kötet levél páratlan dokumentuma Rilke személyiségének, életének, munkásságának. A fordító két évtizedes kitérője, evvel a hazai értelmezésbe új szempontok juttatása dicséretes. A recenzens örök elégedetlensége: kár, hogy a levelezőpartnerek üzenetei, válaszai csak érintőleges helyet kaphattak. Természetesen az ő bevonásuk számtalan nehezen leküzdhető akadályt hozott volna, melyek közül a legfontosabb kettő az idő és a költségek. A kötetet a felhasznált Rilke-levelezéskötetek bibliográfiája, életrajzi jegyzetek – ebből néhány címzett hiányzik –, a fordító tanulmánya, Rudolf Kassner emlékezése és rövid, a kiadvány szerkesztését összefoglaló utószó zárja. Ebben a válogatás

szempontjai, a kihagyások indokolása, a névírasi következtelenségek megokolása olvasható; időben és kiadási szempontokban különböző forrásokból – egységes elvek szerinti összkiadás nem lévén – más végeredményt nem is lehet létrehozni. Mindezzel együtt egy fontos szerző nem fősodorba tartozó, de egyáltalán nem mellékes alkotássorozata ismét a forráskiadványok fontosságára irányíthatja a figyelmet.